

INNVANDRINGSHISTORIE SOM FAGHISTORIE: KONTROVERSER I NORSK MIGRASJONSFORSKNING

Arnfinn H. Midtbøen a.h.midtboen@samfunnsforskning.no
Forsker, Institutt for samfunnsforskning (ISF)

Dette er en skisse til nyere norsk innvandringshistorie, sett fra et faghistorisk perspektiv. Med vekt på sentrale tekster og fagdebatter i norsk migrasjonsforskning fra 1970-tallet og til i dag, viser artikkelen hvordan innvandring har beveget seg fra periferi til sentrum i norsk samfunnsforskning. Utviklingen har vært preget av en gradvis forskyvning i faglig dominans og en pendelbevegelse fra utbredt innvandringsaktivisme, via kontroverser om rasisme og multikulturalisme, til et dominerende fokus på innvandringens konsekvenser for velferdsstatens bærekraft.

«I SEKSTIÅRAS TABELLER OVER innvandringen til Norge kan man finne kategorien 'Verden ellers'. Den bestod av hele Sør-Europa, hele Øst-Europa, hele Afrika og Asia, hele Sør- og Mellom-Amerika og alle selvstendige øyer i alle hav. Til Norge fra land i disse områdene flyttet det nemlig *ingen*, eller så få at det mistet sin mening i statistisk forstand».

Slik innleder Aud Korbøl, en av pionerene i forskningen på innvandring til Norge, et tilbakeblikk på migrasjonsforskningens barndom (Korbøl 2000). Korbøls tilbakeblikk minner oss om hvor kort denne faghistorien egentlig er. Mens innvandring har satt sitt preg på Norge i hver eneste fase i nasjonens utvikling (Kjeldstadli 2003), oppstod migrasjonsforskningen først i kjølvannet av den «nye» innvandringen – da innvandrere fra land som Pakistan, Tyrkia, Marokko og India begynte å komme til landet på slutten av 1960-tallet. Hva hadde den tidlige forskningen å si om disse nykommerne?

Denne artikkelen er en skisse til innvandringshistorie som faghistorie. Snarere enn å beskrive de demografiske, kulturelle og politiske endringene som har fulgt i kjølvannet av innvandringen, snur jeg perspektivet og undersøker hvordan innvandringen har endret Norge, ved å se på utviklingen av den norske *migrasjonsforskningen*.

Hvordan har vi som forskere forstått innvandring som fenomen? Hvilke fagdisipliner har vært dominerende? Hvilke spørsmål har vi stilt, hvilke spørsmål har vi ikke *våget* å stille – og hvordan har dette endret seg over tid?

Via disse spørsmålene vil jeg også skissere hovedtrekk ved innvandringen og den norske integrasjonspolitikken. Men vekten vil ligge på utviklingen av migrasjonsforskningen, og hvordan innvandring gradvis har beveget seg fra å være et forskningsområde for spesielt interesserte til et kjernetema i norsk samfunnsforskning. Denne prosessen har vært preget av viktige, og tidvis smertefulle, diskusjoner. Jeg vil derfor legge særlig vekt på det jeg oppfatter som de sentrale kontroverser og kamper om definisjonsmakt som har preget forskningen på innvandringsfeltet, fra 1970-tallet og til i dag. For innvandring har en tendens til å skape konflikt, også fagfolk imellom.

1970-tallet: Pakistanerne kommer!

Da innvandrere fra «verden ellers» begynte å komme til Norge i slutten av 1960-årene, fantes det ikke her til lands noen etablert forskningstradisjon, noen teori eller noe sett av begreper eller analytiske verktøy som innvandringsfenomenet kunne studeres gjennom. Det fantes heller ingen migrasjonsforskere. Aud Korbøl forteller at hun en dag i 1970, som fersk magister i sosiologi, fikk en lapp i posten hvor hun ble bedt om å ta kontakt med Erik Rinde. Rinde var på den tiden styreformann og direktør ved Institutt for samfunnsforskning (ISF), og han spurte Korbøl om hun kunne tenke seg en arbeidsplass på ISF og å søke om stipend fra Norges allmennvitenskapelige forskningsråd. Hun fikk tjue minutter på seg, skrev en søknad på 25 linjer – og så var det gjort: Korbøl begynte å forske på de såkalte «fremmedarbeiderne» som så smått hadde begynt å komme til Norge (Korbøl 2000).

Aud Korbøl var magister i sosiologi, men hadde også grunnfag i etnografi. Denne bakgrunnen brukte hun for alt den var verdt i det faglige nybrottsarbeidet. Hun samlet inn all tilgjengelig statistikk fra Statens utlendingskontor og lagde de første oversiktene over hvem som kom og hvorfor. Og hun gjennomførte en omfattende intervjuundersøkelse blant *samtlig*e pakistanere som hadde kommet til Norge innen mars 1971 – til sammen 335 personer. Arbeidet ble utført innenfor rammene av den nyoppstartede «Arbeidsgruppen for fremmedarbeidere» på ISF – som foruten Korbøl selv besto av José Ripoll og Ivar Bermann – og resulterte i en omfattende avhandling om pakistansk innvandring til Norge.

Hvorfor endte Korbøl opp med å studere akkurat pakistanerne? Ved inngangen til 1970-årene hadde denne gruppen blitt etablert som selve symbolet på den nye innvandringen. Det er fortsatt snakk om små forhold; antall yrkesaktive pakistanere i Norge hadde økt fra 14 personer i 1967 til 113 i desember 1970, og var i mars 1971 altså kommet opp i 335. Det vesle antallet ble likevel oppfattet som en «eksplosiv økning», framstilt i avisene som «press på grensene» og omtalt som «pakistanerproblemet» (Korbøl 2000: 179). Selv om det kom innvandrere fra andre land, var og forble i lang tid pakistanerne den største innvandrergruppa i Norge. Ved utgangen av

1971 hadde antallet pakistanere økt til 989 personer, og i 1973, da Korbøl sluttførte arbeidet med avhandlingen, hadde antallet økt til 1439 – noe som utgjorde 25 prosent av fremmedarbeiderne i landet (Korbøl 1973: 16). Ifølge Korbøl var den norske innvandringspolitikken i så stor grad dominert av interessen for pakistanere at hun i en artikkel i *Sosiologi i dag* fra 1977 slo fast at i tilfellet Norge var innvandringspolitikk lik pakistanerpolitikk (Korbøl 1977).

Den tidlige migrasjonsforskningen var preget av en tett sammenkobling mellom forskning og aktivisme – i form av engasjement for ulike minoritetsgruppers sak. Diakonhjemmets sosialhøyskole startet for eksempel det såkalte «Fremmedarbeiderprosjektet» i 1971, først under ledelse av Otto Hauglin, deretter med Olaf Aagedal og Bente Puntervold Bø i spissen. Foruten å forske på nykommernes situasjon i Norge (f.eks. Bø 1980, 1982a, 1982b), var prosjektet ansvarlig for å fordele boliger til innvandrere, og i 1975 ble det simpelthen omgjort til et kommunalt fremmedarbeiderkontor – som de driftet til langt ut på 80-tallet (Diakonhjemmet sosialskole 1976; Tjelmeland 2003). At den tidlige innvandringsforskningen hadde en sterk «idealistisk-ideologisk slagside», er også tydelig i Korbøls arbeider. Som hun skriver i sitt tilbakeblikk på sin egen forskning på pakistanere i Norge: «Forsker og utforsket hadde gjensidig nytte av hverandre: Alt etter utlendingenes spørsmål og behov, opptrådte jeg som advokat, sosialarbeider, arbeids- og boligformidler, byråkrat, grenselos, tolk og en serie andre roller» (Korbøl 2000: 179).

Den tidlige migrasjonsforskningen var preget av en tett sammenkobling mellom forskning og aktivisme.

Denne slagsiden til tross: Korbøls avhandling er et imponerende stykke arbeid. Det er snakk om over 500 sider tekst og hele fem bind, med kapitteltitler som «Pakistanske fremmedarbeiders situasjon i Norge sett i sammenheng med betingelser for atferd gitt i ytre materielle, ideologiske og sosiale strukturer», «Let them talk» og «Kampen for tilværelsen». Avhandlingen kunne utvilsomt blitt en standardreferanse i den norske migrasjonsforskningen. Ikke desto mindre har den stort sett gått i glemmeboken, antakelig fordi den aldri ble publisert og dermed kun er å finne i arkivene til ISF. Grunnen hun selv oppgir er illustrerende for tilstanden i denne tidlige fasen i norsk migrasjonsforskning: Selv om det fantes enkelte andre innvandringsinteresserte forskere, som Bente Puntervold Bø i Oslo og Reidar Grønhaug og Harald Tambs-Lyche i Bergen, var Korbøl nokså alene. Samtidig var innvandring, den gang som nå, et område med sprengkraft i den offentlige debatten: I avhandlingsarbeidet var det overordnede faglige budskapet, som hun beskriver det, «toleranse og respekt for andre kulturer», og Korbøl var redd for at hennes eget arbeid kunne bidra til nye fordommer. Korreksjoner fra fagfeller var heller ikke bare enkelt å oppdrive, for som hun skriver i tilbakeblikk: «De som hadde best forutsetninger til å gi kommentarer blant antropologene, befant seg enten i «verden ellers» eller de manglet forskningserfaring med det norske samfunn som kontekst» (Korbøl 2000: 185).

1980-tallet: Høyrepopulisme på frammarsj

Utover 1980-tallet vokste forskningsfeltet gradvis. Mye av forskningen som ble gjort den gangen, var offentlig finansiert og initiert oppdragsforskning – om blant annet innvandreres boforhold og arbeidsmiljø og innvandrerkvinnens muligheter i arbeidslivet – med Diakonhjemmets sosialhøyskole og ISF som sentrale miljøer. Noe innvandringsforskning ble også gjennomført ved universitetene, og da særlig blant antropologene ved Universitetet i Bergen. I tillegg var Lennart Rosenlund tidlig ute med å gjennomføre studier av innvandrede oljearbeidere i Stavanger (Brochmann 2003a: 164).

I første halvdel av 1980-tallet var migrasjonsforskerne i Norge stort sett venstre-radikale, de var kritiske til det de oppfattet som myndighetenes strenge innvandringspolitikk, og de var dypt bekymret for arbeidsvilkårene og boligsituasjonen til arbeidsinnvandrene (f.eks. Bø 1987, 1989; Korbøl 1984). Etter hvert som innvandring for alvor kom på den politiske dagsordenen, i kjølvannet av at stadig nye grupper med flyktninger fra land som Chile, Vietnam, Iran og Sri Lanka ankom Norge, ble de også bekymret for nordmenns holdninger til innvandrere.

Utover 1980-årene hadde det vokst fram en uro i den norske befolkningen, særlig knyttet til økningen av flyktninger og asylsøkere, og det ble rapportert om alvorlige tilfeller av rasisme, både fra Oslo og fra småsteder rundt om i landet (Brochmann 2003b). Samtidig fant det sted en bekymringsfull dreining i innvandringsfiendtlig retning i mange europeiske land: Jean-Marie Le Pen slo igjennom med sitt Front National i Frankrike, Jörg Haider og Frihetspartiet var på sterk frammarsj i Østerrike, og Fremskrittspartiet hadde gjort sitt gjennombrudd i Danmark – med motstand mot muslimsk innvandring blant hovedsakene (Simonsen, Kjøstvedt og Randin 2009).

Det norske Fremskrittspartiets formann Carl I. Hagen var utvilsomt inspirert av disse bevegelsene da han i valgkampen i 1987 leste opp det berømte Mustafa-brevet, der en Mohammad Mustafa angivelig hadde skrevet et brev til Hagen og slått fast at Norge snart ville bli overtatt av muslimer. Brevet viste seg raskt å være et falsum, men det hindret ikke FRP fra å gjøre sitt beste lokalvalg noensinne, med tolv prosent av stemmene – et resultat de tangerte ved stortingsvalget to år senere og med det etablerte seg som Norges tredje største parti (Hagelund 2003b; Jupskås 2015). Lokalvalget i 1987 blir ofte omtalt som «det første innvandringsvalget». Tor Bjørklund, en av nestorene i norsk valgforskning, karakteriserte valgresultatet helt presist som «et protestvalg med en sving mot høyre» (Bjørklund 1988). Etter som innvandring vokste fram som et viktig tema i politikken, kom en ny gruppe akademikere på banen i migrasjonsforskningen – *statsviterne*.

Den norske valgundersøkelsen, som har blitt gjennomført ved hvert eneste valg siden 1957, viser tydelig hvordan innvandring mot slutten av 1980-årene ble etablert som et statsvitenskapelig interesseområde.¹ Første gang et spørsmål om innvandring ble stilt i valgundersøkelsen overhodet, var i 1977. Da handlet det om holdninger til fremmedarbeideres adgang til det norske arbeidsmarkedet – et spørsmål som aldri

ble stilt igjen. I 1981-undersøkelsen ble det ikke stilt et eneste spørsmål om innvandring, mens det i 1985 igjen ble stilt ett spørsmål – denne gangen om norske velgere mente at den økonomiske støtten til innvandrere burde økes slik at de kunne bevare sin egen kultur. Ved valget i 1989, to år etter FRPs gjennombrudd, inkluderte valgundersøkelsen hele fem spørsmål om innvandring – like mange som i valgundersøkelsen fra 2013. To av disse spørsmålene har blitt gjentatt ved hver eneste undersøkelse siden: Om vi i dårlige tider først og fremst bør sørge for arbeid til nordmenn, og om innvandring utgjør en alvorlig trussel mot vår nasjonale egenart. Det er ingen tvil om at FRP hadde satt nye spørsmål på den politiske dagsordenen.

Parallelt med at valgforskerne begynte å studere velgernes syn på innvandring, ble høyrepopulisme og nye former for rasisme etablert som egne forskningsområder internasjonalt. I USA utviklet sosialpsykologene Donald Kinder og David Sears (1981) en teori om symbolsk rasisme som forsøkte å forklare hvordan det kunne ha seg at hvite amerikanere viste en stabil motstand mot tiltak for å bedre situasjonen til afroamerikanere, samtidig som den tradisjonelle, biologiske rasismen så ut til å avta. I Europa argumenterte Martin Barker (1981) og Etienne Balibar (1988) for at kulturforskjeller i innvandringsens tidsalder hadde erstattet raseforskjeller som den viktigste markøren for verdiforskjeller mellom grupper, og at innvandringsskepsis dermed kunne være et uttrykk for rasisme selv om man ikke argumenterer i tråd med en biologisk definert raseforståelse. Etter hvert skulle også norske forskere få øynene opp for denne forskningen.

Det er ikke meningsmangfoldet som slår en når man leser migrasjonsforskning fra 1980-tallet.

Mot slutten av 1980-årene var altså innvandring blitt et politisk saksområde, nye fagdisipliner hadde kommet på banen, og teoriutviklingen internasjonalt begynte gradvis å få innflytelse på norske forskere. Samtidig er det ikke *meningsmangfoldet* som slår en når man leser migrasjonsforskning fra 1980-tallet. Engasjementet for innvandrernes sak og deres rett til å bevare sine kulturelle tradisjoner, kritikk av den norske innvandringspolitikken og solidaritet med verdens flyktninger framstår som de klart dominerende standpunktene.

1990-tallet: Rasisme og multikulturalisme

På 1990-tallet endret dette seg. Migrasjonsforskningen skulle i dette tiåret blant annet handle om innvandrernes levekår og integrasjon i det norske samfunnet og nordmenns holdninger til innvandrere, og etter hvert fikk vi de omfattende debattene om rasismespørsmålet, multikulturalisme og norsk integrasjonspolitik. I dette tiåret ble skyttergravene i den norske migrasjonsforskningen etablert.

I den ene skyttergraven satt en serie sterke, offentlige intellektuelle – mange av dem antropologer, som Thomas Hylland Eriksen og etter hvert Marianne Gullestad. De kritiserte majoritetens dominans og historiske undertrykkelse av minoriteter (f.eks. Gullestad 2002a). Dekonstruksjon av norsk kulturell identitet, kanskje tydeligst

På 1990-tallet ble skyttergravene i den norske migrasjonsforskningen etablert.

artikulert i Eriksens kritiske refleksjoner over symbolbruken under Lillehammer-OL i 1994, er et annet stikkord her (f.eks. Eriksen 1996a, 1996b). I den andre skyttergraven satt forskere som fra slutten av 1980-tallet hadde kritisert norsk innvandringspolitikk og det de oppfattet som unnfalighet og ukritisk innvandringsvennlighet blant sine samfunnsvitenskapelige fagfeller og i det offentlige ordskiftet. Toneangivende skikkelser her var sosiologene Ottar Brox og Sigurd Skirbekk (f.eks. Brox 1991, 1997; Brox, Lindbekk og Skirbekk 2003) og antropologene Unni Wikan (1995) og Inger Lise Lien (1997). Konfliktene mellom disse miljøene skulle bli et skisma i forskningen på migrasjon og integrasjon i Norge som først de siste årene synes å ha begynt å slippe taket, eller i alle fall ikke lenger er gjenstand for offentlig faglig kontrovers. Men hva handlet disse konfliktene egentlig om?

For det første handlet de om *rasisme*. Rasismens utbredelse i det norske samfunnet hadde blitt debattert i offentligheten i alle fall siden valgkampen i 1987. I fagmiljøene startet debatten for alvor etter publiseringen av Fafo-rapporten *Svart på hvitt*, skrevet av Gudmund Hernes og Knud Knutsen og publisert i 1990. Rapporten tar utgangspunkt i en intervjuundersøkelse blant nordmenn og deres holdninger til innvandrere. Særlig konklusjonen ble gjenstand for debatt: «Det viktigste funn [i denne undesøkelsen] er at den norske befolkningen ikke er rasistisk», som forfatterne oppsummerte det (Hernes og Knutsen 1990: 132).

Denne konklusjonen dannet utgangspunkt for Ottar Brox' bok *Jeg er ikke rasist, men ...* (Brox 1991). Her lanserte Brox sin analyse av den norske innvandringsdebatten som et moralmeesterskap. Brox argumenterte for at mennesker bedriver selvpresentasjon gjennom sitt syn på innvandringspolitikken, og at de som vil ha åpne grenser opptrer som om de har en høyere moral enn de som vil ha streng vurdering av asylsøkere. Ved å gjøre holdninger til innvandring til et spørsmål om moral, hevdet Brox, stenges debatten for argumenter som uttrykker skepsis til for eksempel volumet av innvandringen. Denne fordømmelsen av vanlige folks legitime bekymringer, definert som rasisme av «den moralsk overlegne eliten» (Brox 1991: 114), mente Brox bidro til polarisering gjennom det han kalte «skismogenesens mekanikk». Poenget er at motpolene i innvandringsdebatten er gjensidig selvforsterkende. Som han selv formulerte det: «De innvandringspositive pumper stimuli inn i de innvandringsnegative arenaene, som igjen fører til produksjon av symbolmateriale som gjør det nødvendig å trappe opp den antirasistiske kampen» (Brox 1991: 159).

Både rapporten til Hernes og Knutsen og boken til Brox fikk raskt svar fra andre forskere. Det kanskje mest velartikulerte bidraget på 1990-tallet kom fra statsviteren Anders Todal Jenssen. I 1994 publiserte han en artikkel i *Tidsskrift for samfunnsforskning* med den megetsigende tittelen «Rasisme? Hvilken rasisme? Eller hvorfor vi ikke finner det vi ikke leter etter». Jenssen introduserte her et norsk publikum for hele spekteret av internasjonal teori om de nye formene for rasisme som amerikanske og europeiske forskere utviklet på 80-tallet. Han konkluderte med at disse perspektive-

ne er verdifulle fordi de forklarer hvordan diskriminering kan rettfærdiggjøres av mennesker som oppfatter seg selv som tolerante, i samfunn som fordømmer diskriminering (Jenssen 1994: 353). Denne konklusjonen skulle senere få sterk motbør blant annet i debattboka *De liker oss ikke. Den norske rasismens ytringsformer* (Brox 1997) og i Inger Lise Liens *Ordet som stempler djevlene* (1997) – men desto sterkere støtte fra Marianne Gullestad i boken *Det norske sett med nye øyne* (2002a).

Det andre store temaet i 1990-tallets fagdebatt, med klare paralleller til spørsmålet om rasisme, var *multikulturalisme*. Multikulturalisme er et begrep med mange betydninger, og har ofte blitt brukt synonymt med flerkultur eller økende etnisk og kulturelt mangfold som empirisk fenomen. I politisk filosofi, i arven etter den canadiske statsviteren Will Kymlicka (1995), har imidlertid multikulturalisme vært en merkelapp på en bestemt politikk der etniske minoritetsgrupper tilkjennes særrettigheter på gruppenivå – ofte som en kompensasjon for historisk urett. I streng forstand har norsk politikk i liten grad vært preget av multikulturalisme rettet mot innvandrere. Likevel var myndighetene utvilsomt preget av dette tankesettet da integrasjonspolitikken ble knesatt på midten av 1970-tallet, der innvandrernes rett til bevaring av egen kultur var et mantra (Brochmann 2002; Brochmann og Hagelund 2010; Midtbøen 2009).

Den norske debatten om multikulturalisme startet for alvor med utgivelsen av Unni Wikans omdiskuterte debattbok *Mot en ny norsk underklasse* (Wikan 1995). Her går Wikan til frontalangrep på den norske integrasjonspolitikken og anklager den norske staten for å begå det hun kaller et «sjenerøst forræderi» mot barn og kvinner med minoritetsbakgrunn. Etter Wikans oppfatning handlet dette forræderiet om at norske myndigheter hadde vært så redde for å trække innvandrere og deres «kultur» på tærne at man hadde sett gjennom fingrene med problemer i enkelte innvandremiljøer, for eksempel æresvold og tvangsekteskap. Wikan argumenterte kraftfullt for at antropologien må forkaste ideen om at innvandrere bærer med seg en bestemt kultur fordi det i praksis tillater rasisme i godhetens navn. I stedet slo hun et slag for en *individualistisk* tilnærming som gjør det mulig å slå ned på illegitime praksiser i enkelte innvandremiljøer – til barnas beste.

Wikans bok ble enormt mye debattert på 1990-tallet og langt ut på 2000-tallet. Blant ankepunktene var unyansert bruk av underklassebegrepet, en manglende forståelse for asymmetriske maktforhold og et fravær av nyere teori om rasisme (f.eks. Borchgrevink 1997, 1999; Brochmann og Rogstad 1996; Gullestad 2002a). Men Wikan traff en nerve, og synspunktene hennes fikk stor innflytelse – både på politikktutviklingen på 2000-tallet, som jeg skal komme tilbake til, og i form av en grunnleggende fagdebatt internt i antropologien.

Den antropologiske fagdebatten handlet i stor grad om kulturbegrepet, men den tydeliggjorde også noen viktige forskjeller mellom sosiologi og antropologi. Disse to fagområdene vokste fram i en verden preget av sterke og nokså homogene europeiske stater på den ene siden, og kolonier og uavklarte nasjonsdannelser i periferien på den andre. Som Øivind Fuglerud (2007: 17) har påpekt, skapte denne situasjonen en arbeidsdeling mellom fagene: Mens antropologene tok seg av koloniene, konsentrer-

te sosiologien seg om egne samfunn. Da innvandrere fra «verden ellers» begynte å komme til Europa i etterkrigstiden, var antropologenes kulturforståelse og deres rolle som kulturformidlere av avgjørende betydning. Antropologene kunne skape gjenkjennelse på tvers av forskjeller og gi logikk og rasjonalitet til handlingsmønstre «vi» ikke forstod, på «deres» premisser – uten å rangere.

Problemet var og er at antropologenes kulturel relativisme kan bidra til å legitimere praksiser som er uholdbare i liberale demokratier. Et slående eksempel på dette kan hentes fra en norsk rettssak fra begynnelsen av 1980-tallet: Her hadde en mann med tyrkisk bakgrunn blitt drept etter å ha innledet et seksuelt forhold med en gift kvinne, også med bakgrunn fra Tyrkia. Gjerningsmennene var kvinnens far og to brødre. Dette var et klassisk æresrelatert hevdrap, og lagretten hentet inn professor Reidar Grønhaug som skulle fungere som sosialantropologisk sakkyndig – han skulle redegjøre for gjerningsmennenes handlinger gitt deres kulturelle og religiøse forutsetninger (Grønhaug 1983; se også Borchgrevink 1997). Det fascinerende med denne rettssaken er utfallet den fikk. Mens lagretten ikke la noen vekt på Grønhaugs forklaring og de tre gjerningsmennene ble idømt lange fengselsstraffer i tråd med norsk rettspraksis, reduserte Høyesterett soningstiden betraktelig – med direkte henvisning til at Grønhaugs uttalelse satte de domfeltes skyld i et særegent lys. Som Tordis Borchgrevink formulerer det i en diskusjon av rettsprosessen: «Grønhaug fikk Høyesteretts medlemmer til å innse at hadde dette vært oss, *ville*, eller *kunne*, vi ha gjort det samme» (1997: 29).

Grønhaug gjorde selvsagt bare som han ble bedt om i denne saken – han opptrådte som antropolog. Saken er likevel en illustrasjon på at antropologisk kulturoversettelse i noen tilfeller kan resultere i kulturell dobbeltmoral, der «de andre» i en viss forstand unnskyldes for sine handlinger – fordi de «ikke vet bedre». Det er i dette lyset vi må se Wikans oppgjør med den antropologiske kulturel relativismen og den norske integrasjonspolitikken: Wikans hovedpoeng var nettopp at norske myndigheter – og hennes egne fagfeller – var villige til å se gjennom fingrene med praksiser man *aldri* ville tillatt for den øvrige befolkningen. Problemet med Wikans tilnærming er imidlertid enøydheten i perspektivet. I sin iver etter å stoppe uansvarlighet i kulturel relativismens navn, kom hun til å kreve at innvandrere ensidig skulle tilpasse seg det norske samfunnet.

Denne motsetningen i den antropologiske fagdebatten på 1990-tallet – kulturel relativisme på den ene siden, assimilering på den andre – utgjør det Tordis Borchgrevink har kalt «ubehaget i antropologien» (Borchgrevink 1997). Borchgrevink problematiserer hva som skjer når den antropologiske kulturforståelsen overføres til en hjemlig kontekst, men bekymrer seg også over det hun ser som nesten truende krav om assimilering. Dette doble ubehaget i antropologien illustreres nettopp av Wikans bok og av rettssaken der Grønhaug fungerte som sakkyndig: Mens Grønhaug, ifølge Borchgrevink, kunne oppfattes som ukritisk overfor en sosial organisasjon basert på undertrykking, kunne Wikans assimileringsskrav leses som om hun stiller innvanderne overfor et ultimatum: *Bli som oss, ellers ...* (Borchgrevink 1997: 34–35).

***

Litt på siden av de harde frontene i både offentlig og fagintern innvandringsdebatt, ble den norske migrasjonsforskningen på midten av 1990-tallet institusjonalisert gjennom etableringen av forskningsmiljøer som skulle avle fram noen av de neste to tiårenes mest toneangivende forskere på feltet. I Oslo ble migrasjonsforskningen etablert i instituttsektoren, med ISF, Fafo og Nova som de toneangivende miljøene.² I Bergen vokste det samtidig fram et forskningsmiljø rundt den svenske antropologen Yngve Lithman, som ble utpekt som leder for IMER-programmet, Universitetet i Bergens store migrasjonsforskningsinnsats, som startet opp i 1996.³

Utover 2000-tallet ser vi en økende forståelse for grunnleggende dilemmaer i det flerkulturelle samfunnet.

Institusjonaliseringen av migrasjonsforskningen ga opphav til viktige forskjeller mellom fagmiljøer som i noen grad finnes fremdeles. IMER-miljøet i Bergen har bestandig ligget nærmere antropologien og den delen av migrasjonsforskningen som har vært preget av britisk og amerikansk rasismeforskning, postkolonial teori og en grunnleggende skepsis til majoritetsdominans. Oslo-forskerne har vært mer empiriske, tettere på norsk styringsideologi og mindre kritisk-konspirative. Én forklaring på disse forskjellene har nok med geografisk nærhet til maktens sentrum å gjøre. En annen mulig forklaring er at migrasjonsforskningen i Oslo som hovedsakelig ble utført i instituttsektoren, ofte hadde et islett av oppdragsforskning – og dermed konsentrerte seg om problemstillinger som ble oppfattet som sentrale av bevilgende myndigheter. Utover 2000-tallet, med de dreiningene som skulle finne sted på innvandringsfeltet, ga nok denne tilnærmingen Oslo-miljøet – på godt og vondt – større gjennomslag i politikktutviklingen.

2000-tallet: I støvet fra Twin Towers

Kontroversene i norsk migrasjonsforskning på 1990-tallet – om rasisme, multikulturalisme og integrasjonspolitik – kan på mange måter oppsummeres i en flerkulturell variant av det liberale dilemma: Er det forenlig med liberale verdier å tvinge innvandrere til å akseptere «våre» holdninger? Og motsatt: Er det forenlig med liberale verdier å la det være? Dette spørsmålet, som er ubehaget i antropologien satt på spissen, ble formulert av Tordis Borchgrevink i en rapport om multikulturalisme, publisert helt på tampen av 1990-tallet (Borchgrevink 1999). Mange viktige publikasjoner ved inngangen til det nye årtuseten forfulgte denne problemstillingen videre, deriblant *Sand i maskineriet* (Brochmann, Borchgrevink og Rogstad 2002), som var den nye maktutredningens bidrag til innvandringsfeltet.

Utover 2000-tallet ser vi i migrasjonsforskningen en økende forståelse for grunnleggende dilemmaer i det flerkulturelle samfunnet. Gradvis fikk man større innsikt i problemer knyttet til innvandreres sysselsetting, til etnisk segregering og til kjønns-konservative holdninger i enkelte innvandrer miljøer – og det vokste fram en vilje til både å forske på og snakke om disse problemene (f.eks. Bratsberg, Raaum og Røed

2006; Brochmann 2002; Brochmann og Hagelund 2005; Djuve og Friberg 2004). Slik fant det sted en gradvis forskyvning av definisjonsmakten i den faglige innvandringsdebatten. Pendelen begynte å svinge fra det vi kan kalle de innvandringsliberale stemmene, som stod på parti med innvandrerne, talte deres sak og var dypt kritisk til majoritetens makt og undertrykking, til mer moderate og – i alle fall tilsynelatende – mindre normative stemmer, som viste en annen forståelse for styringsmaktens perspektiv og majoritetens rett til å forsvare sin livsform. Som det heter i innledningen til *Sand i maskineriet*: «Hvis det ikke er legitimt å forsvare og bevare majoritetens kulturelle uttrykk, står vi overfor en prinsipiell asymmetri med motsatt fortegn av det man vanligvis forestiller seg i flerkulturelle samfunn. [...] Tildelingen av minoritetsrettigheter kan bidra til å utvikle anti-demokratiske reaksjoner i majoritetssamfunnets midte – at deler av de innfødte begynner å oppføre seg som en truet minoritet» (Brochmann mfl. 2002: 20).

Majoritetsperspektivets inntog i migrasjonsforskningen fikk sitt politiske motsvar under Bondevik II-regjeringen. I den første stortingsmeldingen om integrering på 2000-tallet – den såkalte Mangfoldsmeldingen (St.meld. nr. 49 (2003–2004)) – ser vi starten på en endring i integrasjonspolitikken: Selv om det fremdeles åpnes opp for at innvandrere skal kunne bevare kulturelle tradisjoner, er «grenser for toleranse» og krav til oppslutning om «norske verdier» – likestilling, rettsstat og demokrati – klarere formulert enn i tidligere meldinger. Samtidig kan Mangfoldsmeldingen heller ikke vurderes isolert;

11. september 2001 danner et viktig internasjonalt bakteppe for de politiske endringene som fant sted i Norge.

den må betraktes som et ledd i en større endring på innvandringsfeltet: Bondevik II-regjeringen strammet inn flyktning- og asylpolitikken og forsterket på den måten reguleringen av nasjonalstatens grenser. I tillegg ble meldingen fulgt opp av loven om introduksjonsordningen – som skulle få nyankomne innvandrere raskere ut i arbeidslivet gjennom språkopplæring og kvalifiseringstiltak, og med en ny statsborgerlov – som strammet inn reglene for å bli norsk statsborger (Brochmann og Hagelund 2010; Midtbøen 2009). Til sammen utgjør Mangfoldsmeldingen, introduksjonsordningen og den nye statsborgerloven et kraftfullt trekløver som signaliserer et brudd med tidligere politikk på integrasjonsfeltet. Den rødgrønne regjeringen som satt fra 2005 til 2013 endret heller ikke kurs på noen av disse områdene, noe som viser at endringene ikke var uttrykk for et partipolitisk spill, men snarere for enighet på tvers av partipolitiske skillelinjer – eller i det minste at Arbeiderpartiet var enig i den kursendringen som Bondevik II-regjeringen startet.

Hva kan forklare denne restriktive dreiningen? Én forklaring er samfunnsforskningens gjennomslag: Empirisk forskning over tid hadde dokumentert at det var grunn til bekymring for innvandrernes tilpasning til samfunnet. De faglige basetakenene i offentligheten på 1990-tallet og de etter hvert mange kritiske perspektivene på den norske integrasjonspolitikken, hadde nok også en innvirkning. Men en vel så viktig forklaring er endringer som fant sted både internasjonalt og i Norge. Den kan-

skje mest skjellsettende globale hendelsen på 2000-tallet var terroranslaget mot Twin Towers og Pentagon 11. september 2001, som bidro til en tilstrømming i innvandringspolitikken og et økende fokus på internasjonal terror både i USA og i mange europeiske land. 11. september danner utvilsomt et viktig internasjonalt bakteppe for de politiske endringene som fant sted i Norge (Brochmann 2007).

Samtidig startet det som skulle bli en endring av den norske offentligheten og som bidro til å endre norsk integrasjonspolitikken innenfra: Stemmer fra innvandrer miljøene selv begynte å melde seg på i integrasjonsdebatten – stemmer som velmenende forskere inntil da hadde snakket på vegne av. Særlig inntrykk gjorde en del kvinner med minoritetsbakgrunn, født og oppvokst i Norge, som gikk til angrep på det de oppfattet som undertrykkende og kjønnskonservative praksiser i for eksempel det pakistanske og det somaliske miljøet i Oslo – og kritiserte migrasjonsforskerne for å ha skjøvet disse problemene under teppet. Idet kritikken kom fra mennesker som forskerne inntil da hadde ønsket å beskytte fra majoritetssamfunnets undertrykkelse, kom det en ny dynamikk inn i innvandringsdebatten.

Stemmer fra innvandrer miljøene selv begynte å melde seg på i integrasjonsdebatten.

Et tidlig eksempel er komikeren Shabana Rahman. I det første store oppslaget om henne, fra *Dagbladet Magasinet* i 2000, kaster hun – både bokstavelig og symbolsk – sin pakistanske drakt og ikler seg det norske flagget (Ringheim 2000). To år senere skulle Rehman skrive en kronikk, også den i *Dagbladet*, der hun, med særlig brodd mot Thomas Hylland Eriksen, anklager «akademikere, antirasister og journalister» for å fortie de reelle konfliktene internt i innvandrer miljøene i Norge (Rehman 2002). For dette ble hun kritisert av Marianne Gullestad, som i en kronikk i *Aftenposten* mente at Rehman tok for mye plass i norsk offentlighet og skygget for andre med minoritetsbakgrunn (Gullestad 2002b). I etterpåklokskapens lys er det liten tvil om at Gullestads kritikk bidro til en økende skepsis til den majoritetskritiske delen av migrasjonsforskningen. I det minste møtte hun liten støtte for synspunktet sitt i offentligheten.⁴

En rekke kvinner har senere fulgt opp Rehman's kritikk av norske migrasjonsforskere og den politiske venstresiden – i de senere årene kanskje særlig Amal Aden. Samtidig har det vokst fram stemmer i den oppvoksende generasjonen med et sterkt antirasistisk budskap og som insisterer på egen og andres rett til å leve i tråd med sine religiøse idealer, som Bushra Ishaq og Ilham Hassan. Disse uenighetene, som selv sagt bestandig hadde vært til stede i innvandrer miljøene, men som på 2000-tallet fikk fritt spillerom i offentligheten gjennom deltakelsen til den nye generasjonen, gjorde det umulig å opprettholde de enkle motsetningene mellom de to sidene i innvandringsdebatten som fantes på 1990-tallet.

Foruten en voksende erkjennelse – både blant forskere og politikere – av at motsetningen mellom «snill» og «slem» på innvandringsfeltet er i overkant enkel, brakte 2000-tallet med seg andre endringer som gjorde innvandringen til Norge – og migrasjons-

EU-utvidelsene i 2004 og 2007 førte til den største innvandringen til Norge noensinne.

forskningen selv – enda mer mangfoldig. EU-utvidelsene i 2004 og 2007 førte til den største innvandringen til Norge noensinne, og gjorde at polakker i løpet av kort tid ble den desidert største innvandrergruppen i landet. Denne utviklingen åpnet opp for nye problemstillinger, både når det gjaldt tilpasningen til de nye gruppene, konsekvensene for reguleringen av arbeidsmarkedet og en gryende bekymring rundt velferdsekspert. Fafo, som hadde utført levekårsundersøkelser i innvandrerbefolkningen gjennom hele 1990-tallet (f.eks. Djuve og Hagen 1995), fikk med endringene på 2000-tallet et eierskap til empiriske studier av introduksjonsordningens effekter (f.eks. Djuve 2011; Kavli, Hagelund og Bråthen 2007). Etter hvert fikk de også eierskap til studier av den nye arbeidsinnvandringen fra Øst-Europa (f.eks. Friberg 2013; Friberg og Tyldum 2007), selv om de her har hatt konkurranse både fra Bygdeforskningsinstituttet i Trondheim (f.eks. Frisvoll, Almås og Rye 2005) og fra økonomene på Frisch-senteret (f.eks. Bratsberg, Røed og Raaum 2014).

I tillegg vokste velferd og migrasjon fra midten av 2000-tallet fram til å bli et kjerntema i deler av den norske migrasjonsforskningen. Sentralt i dette programmet stod Grete Brochmann, som nå hadde flyttet fra ISF til Universitetet i Oslo. I boken *Velferdens grenser* (Brochmann og Hagelund 2010) setter Brochmann og Anniken Hagelund fokus på den historiske utviklingen av de skandinaviske velferdsstatene og hvordan disse – på ulikt vis – har håndtert økende innvandring og etnisk mangfold innenfor rammene av samfunn og institusjoner som tradisjonelt har bygget på ideer om likhet. Her forklares og legitimeres også den norske innvandrings- og integrasjonspolitikken med grunnleggende hensyn til velferdsstaten: Et sjenerøst omfordelingssystem som skal favne alle, forutsetter streng grensekontroll. Og de som har fått lovlig opphold må raskest mulig sluses inn i produktivt arbeid for ikke å bli en belastning på velferdsbudsjettene.

Det fascinerende med vendingen mot de velferdspolitiske implikasjonene av innvandring til Norge i forskningen, er det politiske gjennomslaget. Det første Brochmann-utvalgets utredning om velferd og migrasjon (NOU 2011:7) bygger i stor grad på Brochmanns egen forskning og perspektiver, ispedd solide doser innsikter fra økonomifaget, og har blitt en standardreferanse i politisk debatt. Rapporten ble kritisert for å være det endelige gjennomslaget til FRP, et slags innvandringsregnskap som partiet hadde krevd siden 1995. Riktigere er det nok å si at dette er klassisk sosialdemokratisk tenkning – strippet for den moralismen som kjennetegnet de opphetede innvandringsdebattene på 1990- og begynnelsen av 2000-tallet: Alle skal med, men man må yte for å nyte. Brochmann II-utredningen (NOU 2017:2), som ble publisert på nyåret 2017, bygger videre på denne tankegangen.

Ved siden av denne velferdsstatsorienterte forskningen, gjorde selvsagt også andre perspektiver seg gjeldende. Transnasjonale bånd mellom innvandrere og opprinnelseslandet fikk gradvis mer oppmerksomhet internasjonalt – noe som fikk norske samfunnsgeografer på banen i migrasjonsforskningen (f.eks. Carling 2008). I kjølvan-

net av denne forskningen kom også påstanden om at samfunnsforskningen var preget av en *metodologisk nasjonalisme* som tar nasjonalstatens grenser for gitt, noe som skapte tilløp til en grunnlagsdebatt i det norske forskningsmiljøet om hva som skal og bør være enheten for samfunnsvitenskapelig analyse i innvandringens tidsalder (Andersson 2007).

Etter min oppfatning er det likevel god dekning for å si at pendelbevegelsen var fullført ved utgangen av 2000-tallets første tiår: Migrasjonsforskningen på 1970- og -80-tallet var preget av aktivisme, engasjement for innvandrernes sak og et ønske om å forstå innvandrerne på deres kulturelle premisser. 1990-tallet var tiåret for de store, offentlige kontroversene om rasisme og multikulturalisme som skulle pågå et stykke ut i det nye årtusenet. Men ved inngangen til 2010-tallet var disse debattene blitt erstattet med en ny, dominerende agenda; et ønske om å forstå statlig politikk på *statens* premisser – med innvandringens økonomiske konsekvenser for velferdsstatens bærekraft som underliggende, normativt perspektiv.

2010-tallet: Innvandring blir mainstream – migrasjonsforskningens endelikt?

Denne diagnosen står seg hvis man ser eksklusivt på den delen av samfunnsforskningen som har hatt migrasjon og integrasjon som sitt hovedanliggende. Imidlertid er det ikke tvil om at innvandring det siste tiåret for alvor også har blitt transformert fra å være et særrområde for spesielt interesserte antropologer og sosiologer til å bli en del av samfunnsforskningens *mainstream*. Den massive arbeidsinnvandringen fra Øst-Europa siden EU-utvidelsen; en etterkommergenerasjon på full fart ut i arbeidslivet; millioner av innvandrere på flukt til Europa fra krig i Midtøsten og Øst-Afrika; en kraftig vekst i høyrepopulistiske partier over hele Europa; Brexit og innsettelsen av Donald Trump i Det hvite hus: Alt dette peker i retning av at spørsmål knyttet til migrasjon og integrasjon vil stå i sentrum for samfunnsforskningen i årene som kommer.

Det er da heller ikke mange samfunnsvitenskapelige forskningsfelter som ikke har med innvandring eller etnisitet som i alle fall en dimensjon i dag. Innvandring studeres innenfor samtlige samfunnsvitenskapelige disipliner, og hele spekteret av metoder anvendes. Og i motsetning til for bare 10–15 år siden, forskes det i dag på innvandring ved samtlige universiteter og ved de fleste samfunnsvitenskapelige forskningsinstitutter. I tillegg har det vokst fram en ny generasjon migrasjonsforskere som ikke har de konfliktfylte 1990-tallsdebattene som en del av sin faglige sosialisering, og som dermed står friere enn den foregående generasjonen til å stille de spørsmålene de er interessert i. Resultatet av denne endringen er at innvandringsfeltet er åpnere og mer interessant enn noen gang. Tiden da de moralsk entydige innvandringsliberale stod i steil opposisjon til de konsekvent dystopiske er forbi – i alle fall i forskningen. Og man kan studere nær sagt alle fenomener, fra undertrykkelse i innvandrer miljøer til diskriminering i majoritetssamfunnet; fra radikaliseringsstendenser i enkeltmiljøer til den gradvise verdiassimileringen som preger majoriteten av innvandrernes etterkommere i Norge i dag.

Slik ser det i alle ut fra mitt utkikkspunkt. Men så er spørsmålet om det bare er vanskeligere å få øye på «det vi ikke leter etter» når man står midt i forskningen og har sine egne skylapper på. Tordis Borchgrevink skrev i en rapport om multikulturalismedebatten på slutten av 1990-tallet at «arbeidet med dette materialet har avlet en mistanke om at empirien kan ligge et hestehode foran den profesjonelle kunnskapsproduksjonen» (Borchgrevink 1999: 10). Nærheten i tid og min egen deltakelse i feltet de siste ti årene kan godt ha som konsekvens at jeg overser viktige prosesser – både i forskningen, offentligheten og på det empiriske bakkeplanet – som krever andre perspektiver eller et tilsvarende, historisk tilbakeblikk, for å få øye på.

Hvis jeg likevel skal komme med noen refleksjoner over tilstanden til den norske migrasjonsforskningen i dag, vil et første punkt være at mainstreamingen av innvandringsfeltet har skapt en *forskyvning i faglig dominans*. Antropologene var avgjørende i innvandringens første faser, der de med sin innsikt i kulturell variasjon og kulturelle uttrykksmåter kunne bidra med sårt tiltrengt kulturforståelse. I dag er de på defensiven og har måttet vike plassen for sosiologer og økonomer som har metodeverktøy og generaliseringsambisjoner som ikke gir like stort rom for antropologien. Antropologenes styrke er dessuten å ligge foran den øvrige samfunnsforskningen, i den forstand at de bestandig er på leting etter nye fenomener som er for marginale til å inkluderes i bredere, kvantitative studier – som innvandring en gang var. Ikke overraskende vil man derfor finne hjemlige antropologer i dag som studerer for eksempel radikalisering i høyreekstremer og islamistiske miljøer eller situasjonen for papirløse innvandrere i randsonen av velferdsstaten – fenomener som krever nitid etnografisk feltarbeid for å få et grep om.

Et andre punkt er at det implisitt i min skisse av migrasjonsforskningens utvikling ligger en historie om en *gradvis faglig fragmentering*. Denne utviklingen har på sett og vis også vært migrasjonsforskningens endelikt: Det finnes ikke lenger en liten gruppe forskere som har definisjonsmakt over hvordan innvandring skal forstås eller bør diskuteres, selv om de – vi – ofte vil insistere på at det finnes innsikter og kunnskap innenfor forskningen på rase, etnisitet, religion og migrasjon som forskere med bakgrunn i andre deler av samfunnsforskningen ikke har tatt til seg eller vist interesse for. Epoken der migrasjonsforskningen kunne opptre som en underdisiplin med egne interne diskusjoner uten innblanding fra andre, er definitivt over. På den annen side kan man kanskje si at vi i en eller annen forstand er migrasjonsforskere alle sammen.

Et tredje og siste punkt handler om disiplinfor skyvningens og den faglige fragmenteringens mulige *uintenderte konsekvenser*. Bør vi som definerer oss som migrasjonsforskere bekymre oss for fremtiden? For egen del er jeg ikke spesielt bekymret over utviklingen innvandringsforskningen har gjennomgått. At nye fagdisipliner har kommet på banen og at hele den samfunnsvitenskapelige verktøykassa brukes i studier av migrasjon og integrasjon, er utelukkende et gode.

Gjensynet med de opphetede diskusjonene på 1990-tallet har likevel fått meg til å tenke over om vi har mistet noe i den offentlige debatten når de innvandringsliberale, offentlige forskerstemmene – som tidligere representerte en kritisk korreks til myn-

dighetene – med få unntak synes å ha forstummet. I dag synes det for meg som at migrasjonsforskere som deltar i offentlig debatt enten ligger tett opptil en statlig styringsideologi med sin vektlegging av innvandringens konsekvenser for velferdsstaten eller er uten interesse for stort annet enn vitenskapelig publisering i topptidsskrifter – eller av andre grunner avstår fra å delta i det offentlige ordskiftet. Kanskje har utviklingen av migrasjonsfeltet bidratt til en binding av forskeren som offentlig intellektuell; kanskje er det blitt vanskelig å reise problemstillinger som ikke på en eller annen måte tar opp innvandringens økonomiske eller velferdspolitiske implikasjoner, og kanskje unnlater forskere som er grunnleggende kritiske til politikktutviklingen på innvandringsfeltet å framføre sine synspunkter i en offentlighet som har lite til overs for innvandringsliberale forskere. Med noen unntak har i alle fall antropologene forskanset seg, og et stykke på vei har også de tidlige så kritiske sosiologene trukket seg tilbake fra fagdebattene – selv om uenighetene utvilsomt uttrykkes på bakrommet. Om det er noe som bekymrer meg, er det at sentrale forskere som før lå i åpen konflikt, i dag ser ut til ikke engang å lese hverandres arbeider.

Sentrale forskere som før lå i åpen konflikt, ser i dag ut til ikke engang å lese hverandres arbeider.

Dette er et nok uttrykk for en uunngåelig faglig spesialisering, men jeg undres om vi likevel taper noe viktig på veien. Kontroverser om begrepsbruk, teori og hvilke perspektiver som best fanger inn virkeligheten kan selvsagt være utmattende – men kontroverser er også produktive, skjerpene og intellektuelt stimulerende. Om jeg skulle ha et budskap til den nye generasjonen av migrasjonsforskere – meg selv inkludert – er det at vi i større grad må holde oss oppdatert på hva andre i feltet forsker på, og at vi må våge å vise faglig uenighet gjennom å framsette kritikk i full offentlighet.

Artikkelen er en bearbejdet versjon av et foredrag holdt på Sosiologforeningens vinterseminar, 2. februar 2017. Stor takk til bibliotekar Jon Haakon Hustad ved ISF for hjelp til å finne frem den eldre migrasjonsforskningen fra arkivene, og til Bente Puntervold Bø for å ha sendt meg et stort utvalg av hennes rapporter og bøker fra 1970- og 80-tallet. Mange takk også Julia Orupabo, Marjan Nadim, Liza Reisel, Mari Teigen og Ingrid Eide for nyttige innspill i arbeidet med foredraget, og til Vidar Enebakk, Kjersti Thorbjørnsrud og Ellen Krystad i NNT-redaksjonen for konstruktive kommentarer i omskrivingen til artikkel.

Artikkelen er fagfellevurdert

Noter

- 1 Alle utgaver av den norske valgundersøkelsen er offentlig tilgjengelig på hjemmesidene til Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD): http://www.nsd.uib.no/nsddata/serier/norske_valgundersokelser.html.
- 2 Blant de sentrale doktorgradsarbejdene som sprang ut av migrasjonsforskningen i Oslo på 1990- og begynnelsen av 2000-tallet kan følgende nevnes: Bredal (2006), Brekke (2001), Hagelund

- (2003a), Lidén (2005) og Rogstad (2001). I tillegg ble det publisert viktige arbeider om blant annet norsk og europeisk innvandringspolitikk (Brochmann 1997) og om levekår blant flyktninger i Oslo (Djuve og Hagen 1995). I 1996 etablerte Nova Ung i Oslo-undersøkelsen. Denne kartlegger med jevne mellomrom ungdoms levekår og har etter hvert blitt en viktig kilde til kunnskap om ungdom med innvandrerbakgrunn (f.eks. Øia og Vestel 2007).
- 3 Blant doktorgradsarbeidene som sprang ut av IMER-programmet ved UIB på 1990- og begynnelsen av 2000-tallet, kan følgende nevnes: Andersson (1999), Eide (2005), Gressgård (2003), Jacobsen (2006) og Sicakkan (2006).
  - 4 En oversikt over alle innlegg i Shabana/Gullestad-debatten finnes her: <http://www.dagbladet.no/nyheter/2002/08/04/345120.html>.

Referanser

- Andersson, M. (1999). «All five fingers are not the same». *Identity work among ethnic minority youth in an urban Norwegian context*. Avhandling (ph.d.). Institutt for sosiologi, Universitetet i Bergen.
- Andersson, M. (2007). «Migrasjon som utfordring. Kritikk av metodologisk nasjonalisme». I Ø. Fuglerud og T. H. Eriksen (red.), *Grenser for kultur? Perspektiver fra norsk minoritetsforskning*. Oslo: Pax.
- Balibar, E. (1988). «Is there a 'neo-racism'?». I E. Balibar og I. Wallerstein (red.), *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*. London: Verso, s. 17–28.
- Barker, M. (1981). *The New Racism*. London: Junction Books.
- Bjørklund, T. (1988). «The 1987 Norwegian local elections: A protest election with a swing to the right». *Scandinavian Political Studies* 11 (3), s. 211–234. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9477.1988.tb00368.x>.
- Borchgrevink, T. (1997). «Et ubehag i antropologien». *Norsk antropologisk tidsskrift* 8 (1), s. 26–36.
- Borchgrevink, T. (1999). *Multikulturalisme: Tribalisme – bløff – kompromiss? Debatter om det flerkulturelle samfunnet*. ISF-rapport 1999:3. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Bratsberg, B., O. Raaum og K. Røed (2006). *The Rise and Fall of Immigrant Employment: A Lifecycle Study of Labor Migrants to Norway*. Oslo: The Ragnar Frisch Centre for Economic Research.
- Bratsberg, B., K. Røed og O. Raaum (2014). «Arbeidsinnvandring – varig gevinst?». *Søkelys på arbeidslivet* 31 (4), s. 275–295.
- Bredal, A. (2006). *Vi er jo en familie. Arrangerte ekteskap, autonomi og fellesskap blant unge norsk-asiater*. Avhandling (ph.d.). Oslo: Unipax.
- Brekke, J.-P. (2001). *Velkommen og farvel? Midlertidig beskyttelse for flyktninger i Norge*. Avhandling (ph.d.). Oslo: Unipax.
- Brochmann, G. (1997). *Grenser for kontroll: Norge og det europeiske innvandringsregimet*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Brochmann, G. (2002). «Velferdsstat, integrasjon og majoritetens legitimitet». I G. Brochmann, T. Borchgrevink og J. Rogstad (red.), *Sand i maskineriet. Makt og demokrati i det flerkulturelle Norge*. Oslo: Gyldendal Akademisk, s. 27–55.
- Brochmann, G. (2003a). Kap. 6: «1980-åra – flyktningene kommer». I K. Kjeldstadli (red.), *Norsk innvandringshistorie, bind 3: I globaliseringens tid 1940–2000*. Oslo: Pax, s. 161–186.

- Brochmann, G. (2003b). Kap. 14: «Holdninger, diskriminering og rasisme». I K. Kjeldstadli (red.), *Norsk innvandringshistorie*, bind 3: *I globaliseringens tid 1940–2000*. Oslo: Pax.
- Brochmann, G. (2007). «Til Dovre faller: Å bli norsk – å være norsk – troskapsløfte og statsborgerskap i den foranderlige nasjonen». I G. Alsmark, T. Kallehave og B. Moldenhawer (red.), *Migration och tillhörighet: Inklusions- och exklusionsprosesser i Skandinavien*. Lund: Makadam Förlag.
- Brochmann, G., T. Borchgrevink og J. Rogstad (red.) (2002). *Sand i maskineriet. Makt og demokrati i det flerkulturelle Norge*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Brochmann, G. og A. Hagelund (2005). *Innvandringens velferdspolitiske konsekvenser: Nordisk kunnskapsstatus*. København: Nordisk Ministerråd.
- Brochmann, G. og A. Hagelund (2010). *Velferdens grenser. Innvandringspolitikk og velferdsstat i Skandinavia 1945–2010*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Brochmann, G. og J. Rogstad (1996). «Integrasjon, underklasse og marginalisering – noen refleksjoner omkring dagens innvandringsdebatt». *Tidsskrift for samfunnsforskning* 37 (4), s. 554–576.
- Brox, O. (1991). «Jeg er ikke rasist, men ...»? *Hvordan får vi våre meninger om innvandring og innvandrere?* Oslo: Gyldendal.
- Brox, O. (1997). «De liker oss ikke». *Den norske rasismens ytringsformer*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Brox, O., T. Lindbekk og S. Skirbekk (red.) (2003). *Gode formål – gale følger? Kritisk lys på norsk innvandringspolitikk*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Bø, B. P. (1980). *Fremmedarbeidernes boligsituasjon i Oslo*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bø, B. P. (1982a). *Arbeidsinnvandringen til Norge. Del I. Fremmedarbeiderne til Norge og det norske arbeidsmarked*. Forskningsrapport nr. 6. Oslo: Diakonhjemmets sosialhøgskole.
- Bø, B. P. (1982b). *Arbeidsinnvandringen til Norge. Del II. Fra utvandrer til innvander: Migrasjonsprosessen og fremmedarbeidernes sosiale situasjon*. Forskningsrapport nr. 7. Oslo: Diakonhjemmets sosialhøgskole.
- Bø, B. P. (1987). *Innvandring eller utestengning? Om arbeidsinnvandringen til Norge og norsk innvandringspolitikk*. Oslo: Tano.
- Bø, B. P. (1989). *Den selektive kontrollen: «Adgang forbudt» for pakistanske turister*. Forskningsrapport 26. Oslo: Diakonhjemmets sosialhøgskole.
- Carling, J. (2008). «The human dynamics of migrant transnationalism». *Ethnic and Racial Studies* 31 (8), s. 1452–1477. DOI: <https://dx.doi.org/10.1080/01419870701719097>.
- Diakonhjemmet sosialskole (1976). «Fremmedarbeiderprosjektet». *Forsøksvirksomhet blant fremmedarbeidere i Oslo*. Oslo: Diakonhjemmet sosialskole.
- Djuve, A. B. (2011). *Introduksjonsordningen for nyankomne innvandrere: Et integreringspolitisk paradigmeskifte?* Avhandling (ph.d.), Fafo-rapport 2011:19. Oslo: Fafo.
- Djuve, A. B. og J. H. Friberg (2004). *Innvandring og det flerkulturelle samfunn*. Fafo-rapport 2004:32. Oslo: Fafo.
- Djuve, A. B. og K. Hagen (1995). «Skaff meg en jobb!» *Levekår blant flyktninger i Oslo*. Fafo-rapport 184. Oslo: Fafo.
- Eide, K. (2005). *Tvetydige barn. Om barnemigranter i et historisk komparativt perspektiv*. Avhandling (ph.d.). Universitetet i Bergen.
- Eriksen, T. H. (1996a). *Kampen om fortiden – et essay om myter, identitet og politikk*. Oslo: Aschehoug.
- Eriksen, T. H. (1996b, august). «Utenforlandet». *Moderna Tider*.

- Friberg, J. H. (2013). *The Polish worker in Norway: Emerging patterns of migration, employment and incorporation after EU's eastern enlargement*. Avhandling (ph.d.). Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.
- Friberg, J. H. og G. Tyldum (red.) (2007). *Polonia i Oslo. En studie av arbeids- og levekår blant polakker i hovedstadsområdet*. Fafo-rapport 2007:27. Oslo: Fafo.
- Frisvoll, S., R. Almås og J. F. Rye (2005). *Om arbeidsinnvandring til det norske landbruket etter EU-utvidelsen*. R-06/05. Trondheim: Bygdeforskningsinstituttet.
- Fuglerud, Ø. (2007). «Innledning». I Ø. Fuglerud og T. H. Eriksen (red.), *Grenser for kultur? Perspektiver fra norsk minoritetsforskning*. Oslo: Pax.
- Gressgård, R. (2003). *Dilemmaet mellom likeverdighet og særegenhet som ramme for flerkulturell dialog*. Avhandling (ph.d.). Universitetet i Bergen.
- Grønhaug, R. (1983). *Sakkyndig uttalelse i straffesak 838-83 ved Eidsivating lagmannsrett*. Sosialantropologisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Gullestad, M. (2002a). *Det norske sett med nye øyne. Kritisk analyse av norsk innvandringsdebatt*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gullestad, M. (2002b, 1. august). «Rehman skygger for andre». *Aftenposten*.
- Hagelund, A. (2003a). *The Importance of Being Decent. Political Discourse on Immigration in Norway 1970–2002*. Oslo: Unipax.
- Hagelund, A. (2003b). «A matter of decency? The Progress Party in Norwegian immigration politics». *Journal of Ethnic and Migration Studies* 29 (1), s. 47–65. DOI: <https://dx.doi.org/10.1080/1369183032000076713>.
- Hernes, G. og K. Knutsen (1990). *Svart på hvitt. Norske reaksjoner på flyktninger, asylsøkere og innvandrere*. Fafo-rapport 109. Oslo: Fafo.
- Jacobsen, C. (2006). *Staying on the Straight Path: Religious Identities and Practices among Young Muslims in Norway*. Avhandling (ph.d.). Universitetet i Bergen.
- Jenssen, A. T. (1994). «Rasisme? – Hvilken rasisme? Eller: Hvorfor vi ikke finner det vi ikke leter etter». *Tidsskrift for samfunnsforskning* 35 (3), s. 344–369.
- Jupskås, A. R. (2015). *Persistence of Populism. The Norwegian Progress Party, 1973–2009*. Avhandling (ph.d.). Universitetet i Oslo.
- Kavli, H., A. Hagelund og M. Bråthen (2007). *Med rett til å lære og plikt til å delta: En evaluering av introduksjonsordningen for nyankomne flyktninger og innvandrere*. Fafo-rapport 2007:34. Oslo: Fafo.
- Kinder, D. R. og D. O. Sears (1981). «Prejudice and politics: Symbolic racism versus racial threats to the good life». *Journal of Personality and Social Psychology* 40 (3), s. 414–431.
- Kjeldstadli, K. (red.) (2003). *Norsk innvandringshistorie*. Bind 1–3. Oslo: Pax.
- Korbøl, A. (1973). *Den kritiske fase. Innvandring til Norge fra Pakistan*. Upublisert manus. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Korbøl, A. (1977). «Norsk innvandringspolitikk – norsk pakistanerpolitikk?». *Sosiologi i dag* 7 (2), s. 19–33.
- Korbøl, A. (1984). «Systemet og søkeren: Om maktanvendelse i kontrollen av fremmedarbeidere». I D. Gjestland og T. Hanisch (red.), *I virkeligheten. Ni innlegg i samfunnsdebatten*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Korbøl, A. (2000). «'Verden ellers': Glimt fra innvandringsforskningens barndom 1970–73». I F. Engelstad (red.), *Kunnskap og refleksjon. 50 års samfunnsforskning*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.

- Kymlicka, W. (1995). *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Clarendon Press.
- Lidén, H. (2005). *Mangfoldig barndom. Hverdagskunnskap og hierarki blant skolebarn*. Oslo: Unipax.
- Lien, I.-L. (1997). *Ordet som stempler djevlene: Holdninger blant pakistanere og nordmenn*. Oslo: Adventure.
- Midtbøen, A. H. (2009). «Statsborgerrettslig revisjon og integrasjonspolitisk variasjon i de skandinaviske landene». *Tidsskrift for samfunnsforskning* 50 (4), s. 523–550.
- NOU 2011:7. *Velferd og migrasjon. Den norske modellens framtid*. Oslo: Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet.
- NOU 2017:2. *Integrasjon og tillit — Langsiktige konsekvenser av høy innvandring*. Oslo: Justis- og beredskapsdepartementet.
- Rehmann, S. (2002, 28. juli). «Geniene og idiotene». *Dagbladet*.
- Ringheim, T. (2000, 15. januar). «Ja, jeg elsker dette landet!». *Dagbladet Magasinet*.
- Rogstad, J. (2001). *Sist blant likemenn? Synlige minoriteter på arbeidsmarkedet*. Oslo: Unipax.
- Sicakkan, H. G. (2006). *The European Politics of Citizenship and Asylum*. Avhandling (ph.d.). Universitetet i Bergen.
- Simonsen, T. E., A. G. Kjølsvædt og K. Randin (red.) (2009). *Høyrepopulisme i Vest-Europa*. Oslo: Unipub.
- St.meld. nr. 49 (2003–2004). *Mangfold gjennom inkludering og deltakelse*. Oslo: Kommunal- og regionaldepartementet.
- Tjelmeland, H. (2003). Kap 4: «Møtet med det framande – vegen fram mot lov om innvandringsstopp i 1975». I K. Kjeldstadli (red.), *Norsk innvandringshistorie*, bind 3: *I globaliseringens tid 1940–2000*. Oslo: Pax.
- Wikan, U. (1995). *Mot en ny norsk underklasse: Innvandrere, kultur og integrasjon*. Oslo: Gyldendal.
- Øia, T. og V. Vestel (2007). *Møter i det flerkulturelle*. Nova-rapport 21/2007. Oslo: Nova.